

The First Tea Factories in Georgia ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში

Otar Turmanidze

PhD in History,

Chief scientific researcher at the Department of

History and Archaeology of

Niko Bardzenishvili Institute of

Batumi Shota Rustaveli State University,

e-mail: otar.turmanidze@bsu.edu.ge

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0482-2404>

Abstract: Tea farming and tea industry in Georgia is a non-traditional branch of economy. Its development began in the 80s of the 19th century and continued until the end of the Soviet regime. It has become the leading branch of Georgian economy. The first tea factories in Georgia were organized before the Soviet Union. Their construction was due to the introduction and spread of tea culture, the increase in the production of raw materials.

Along with private entrepreneurs, the Russian government was also interested in the development of tea-brewing and tea industry. The initiators of this case were Solovyov, Popov, Nakashidze, the Royal Office and others. They planted tea plantations, built the first tea factories. Solovtsov built the first tea processing plant in Buknar village of Chakvi valley. The Popov tea factory was located in Salibauri, which was commissioned in 1898. Chakvi royal manor tea factory was put into operation in 1899.

In the following years, Sinitsin, Verderevski, Diadyusha, Nakashidze tea factories, treasury factory in Zvana village of Ozurgeti Mazri were added to them. Thus, 8 tea factories were working in Georgia before the First World War. 6 of them were in Adjara, and 2 in Guria. After the establishment of the Soviet government, tea factories were nationalized. Small tea factories were closed, and medium and large factories were declared state property.

Key words: tea plantation, tea factory, entrepreneurs, costs, hired workers.

ოთარ თურმანიძე

ისტორიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის

ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების

მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი,

აბსტრაქტი: საქართველოში ჩაის მეურნეობა და ჩაის მრეწველობა ეკონომიკის არატრადიციულ დარგს წარმოადგენდა. მისი განვითარება XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან იწყება და საბჭოთა ხელისუფლების დასასრულამდე გაგრძელდა. იგი საქართველოს ეკონომიკის წამყვან დარგად იქცა. საქართველოში ჩაის პირველი ფაბრიკები გასაბჭოებამდე მოეწყო. მათი მშენებლობა განპირობებული იყო ჩაის კულტურის დანერგვა-გავრცელებით, ნედლეულის წარმოების გადიდებით.

მეჩაიეობისა და ჩაის მრეწველობის განვითარებით კერძო მეწარმეებთან ერთად, რუსეთის ხელისუფლებაც დაინტერესდა. ამ საქმის დამწყებნი იყვნენ სოლოვცოვი, პოპოვი, ნაკაშიძე, (სახელთა ინიციალები მაინც დავწეროთ) რუსეთის საუფლისწულო უწყება და სხვები. მათ გააშენეს ჩაის პლანტაციები, ააგეს ჩაის პირველი ფაბრიკები. ჩაის გადამამუშავებელი პირველი საწარმო სოლოვცოვმა ააგო ჩაქვის ხეობის სოფელ ბუკნარში. პოპოვის ჩაის ფაბრიკა სალიბაურში მდებარეობდა, რომელიც ექსპლოატაციაში 1898 წელს შევიდა. ჩაქვის საუფლისწულო მამულის ჩაის ფაბრიკა 1899 წელს ამოქმედდა.

მომდევნო წლებში მათ შეემატა სინიცინის, ვერდერევსკის, დიადიუშას, ნაკაშიძის (აქაც ისევე) ჩაის ფაბრიკები, სახაზინო ფაბრიკა ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზვანაში. ამრიგად, საქართველოში პირველი მსოფლიო ომის წინ ჩაის 8 ფაბრიკა მუშაობდა. მათგან 6 იყო აჭარაში, ხოლო 2 გურიაში. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ჩაის ფაბრიკების ნაციონალიზაცია განხორციელდა. ჩაის წვრილი საწარმოები დაიხურა, ხოლო საშუალო და მსხვილი ფაბრიკები სახელმწიფოს საკუთრებად გამოცხადდა.

საკვანძო სიტყვები: ჩაის პლანტაცია, ჩაის ფაბრიკა, მეწარმეები, დანახარჯები, დაქირავებული მუშები.

შესავალი. საქართველოში ჩაის კულტურას და მრეწველობას საფუძველი ჩაეყარა XIX სა-უკუნის 80-90-იან წლებში. ამ დარგის განვითარებით დაინტერესდნენ უცხოელები, რომლებმაც მნიშვნელოვანი კაპიტალი დააბანდეს მასში. ამის შედეგად დარგმა საქართველოს ეკონომიკაში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა. მართალია, მოგებას უცხოელი მეწარმეები იღებდნენ, მაგრამ ამ ახალი დარგის განვითარების შედეგად გაჩნდა სამუშაო ადგილები, მოსახლეობის ნაწილს ფულადი

შემოსავლის წყაროები გაუჩნდა. მძიმე სამუშაო პირობების მიუხედავად, ამ მხარეს საგრძნობი მნიშვნელობა ჰქონდა.

საქართველოში ჩაის კულტურა და მრეწველობა ძირითადად განვითარდა აჭარაში, გურიაში და სამეგრელოში. წამყვანი იყო აჭარა. პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის საქართველოში ჩაის ფოთლის გადამამუშავების 8 ფაბრიკა მუშაობდა. მათგან 6 იყო აჭარაში, ხოლო 2 – გურიაში. მნიშვნელობა ენიჭება იმასაც, რომ მოსახლეობამ შეისწავლა ჩაის ფოთლის გადამამუშავებელი ფაბრიკების მანქანების მექანიზმი და მისი წარმოების წესები. ამ პარამეტრებითაც ჩაის ფაბრიკების ისტორიის შესწავლა აქტუალურია. ეს არის ცოდნა და გამოცდილება, რომელთა პრაქტიკული გამოყენება ყოველთვის აქტუალურია. სამწუხაროდ, ამჟამად ჩაის ფაბრიკები განა-დგურებულია. მისი აღდგენა და განვითარება სამომავლოდ დიდად წაადგება საქართველოს ეკონომიკას.

წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა. ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში ქრონოლოგიურად მოიცავს XIX საუკუნის 80-90-იან წლებს და 1921 წლამდე პერიოდს. ამ თემის შესახებ პირველწყაროები ძირითადად დაცულია პეტერბურგისა და საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივებში, იმ დროინდელ პერიოდიკაში. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი პეტერბურგის ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის საუფლისწულო უწყებისა და ფინანსთა სამინისტროს ფონდები (515, 22), საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის სააქციზო უწყების მასალები (ფონდი 370) და სხვა. ამ ფონდებში არის დაცული მასალები საქართველოში ჩაის ფაბრიკების მშენებლობისა და განვითარების შესახებ.

ჩაის პირველი ფაბრიკები საქართველოში არაერთმა ავტორმა განიხილა. მათგან აღსანიშნავია ი. კლინგენი, ვ. ლიუბოშენკო, ვ. ბაბილოძე, ა. ბაჯელიძე, შ. ჯაფარიძე, ო. თურმანიძე და სხვები. მაგრამ საკითხი სრულყოფილად შესწავლილი არ არის. ჩვენი ნაშრომის მეშვეობით სამეცნიერო სფეროში შემოვიდა ახალი მასალები. ამასთან, თემა დაწერილია ახალი ხედვითა და მიდგომით, დაკავშირებულია თანამედროვე მდგომარეობასთან.

მეთოდოლოგია. ნაშრომი დაწერილია მეცნიერებაში აპრობირებული მეთოდოლოგიის სახელმძღვანელო პრინციპების – ისტორიზმისა და ლოგიკურობის საფუძველზე. ამ პრინციპების მიხედვით შერჩეული და დალაგებულია საკითხები. ამასთან, ნაშრომში გამოყენებული ანალიზისა და სინთეზის, შედარების, შეჯერების, ინდუქციისა და დედუქციის მეთოდები.

დისკუსია/შედეგები: ჩაის კულტურა და ჩაის მრეწველობა საქართველოს ეკონომიკის ერთ-ერთი წამყვანი დარგი იყო და XX საუკუნის 50-80-იან წლებში მოსახლეობის ფულადი შემოსავლის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენდა. იგი საქართველოში ვითარდება XIX საუკუნის 80-

იანი წლებიდან და ახალი აღმავლობა განიცადა საბჭოთა ხელისუფლების დროს. 1985 წელს ყოფილ საბჭოთა კავშირში აწარმოებდნენ 620,8 ათას ტონა ჩაის ფოთოლს. მათგან საქართველოში – 581,1 ათას ტონას, აზერბაიჯანში – 31,7 ათას, ხოლო რუსეთის ფედერაციის კრასნოდარის მხარეში – 8,0 ათას ტონას (HX, 1987:244). ჩაის ფოთლის გადამუშავება საქართველოში ადგილზე ხდებოდა. XX საუკუნის 80-იან წლებში ყოფილ საბჭოთა კავშირში 100 ჩაის ფაბრიკა მუშაობდა. მათგან საქართველოში – 97, აზერბაიჯანში – 2 (ლენქორანი და შემახია), კრასნოდარის მხარეში – 1. აქ ჩაის ძირითადი მწარმოებელი საქართველო იყო.

XX საუკუნის 80-იან წლებში საქართველოში აწარმოებდნენ 68,1 ათასი ტონიდან 117 ათას ტონამდე ჩაის პროდუქციას (HXI, 1987:103), რაც ყოფილი საბჭოთა კავშირის მოსახლეობას 75-78%-ით აკმაყოფილებდა. ჩაის კულტურა და ჩაის მრეწველობა განვითარებული იყო დასავლეთ საქართველოში. გამორჩეული იყო ოზურგეთის საკრებულო, სადაც XX საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევარში 100 ათას ტონამდე ჩაის ფოთოლს კრეფდნენ. ამ მოსავლის გადამუშავებისათვის 20-მდე ჩაის ფაბრიკა მუშაობდა. რაც შეეხება აჭარას, ამ რეგიონში 1985 წელს აწარმოეს 73,3 ათასი ტონა ჩაის ფოთოლი, რაც ყველაზე მაღალი მოსავალია საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის დროს (HXA, 1987:127). ამ დროისათვის აჭარაში 6 ჩაის ფაბრიკა მუშაობდა (ხუთი-პირველადი გადამუშავების, ხოლო ერთი – დამფასოებელი). მიკროფაბრიკები მოეწყო ზოგიერთ მეურნეობასთან.

სამწუხაროდ, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ეკონომიკისადმი, კო-ნკრეტულად ჩაის დარგისადმი პოლიტიკა რადიკალურად შეიცვალა. ახალი სახელმწიფო ხელისუფლების, კერძოდ კი, ქვეყნის სათავეში სამხედრო-კრიმინალური გადატრიალების შედეგად მოსული, საქართველოს გამწვანებელი ედ. შევარდნაძის არაგონივრული პოლიტიკის შედეგად მოსპეს ჩაის მეურნეობა და მისი მრეწველობა: ამოძირკვეს ბუჩქები, დაანგრის ფაბრიკები, ჯართად გყიდეს მანქანა-დანადგარები, დაითხოვეს და გადააგვარეს სპეციალისტთა კადრები. მართალია, საბჭოთა რეჟიმის დროს წარმოების საშუალებათა საკუთრებისა და მართვის ფორ-მები მანკიერი იყო. ამიტომ ახალი ხელისუფლება, თავისი პროგრამის მიხედვით, ვალდებული იყო შეემუშავებინა რაციონალური ეკონომიკური, პოლიტიკა, რის შედეგად შესაძლებელი იქნებოდა არსებული საწარმოების, მათ შორის ჩაის მეურნეობისა და მრეწველობის არა მარტო შენარჩუნება, არამედ განვითარებაც, ამ დარგის საწარმოების – მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის განმტკიცება, ჩაის პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესება, არსებული ბაზრების გარდა ახლის გამოძებნა. მაგრამ აღნიშნულმა ხელისუფლებამ ეს არ გააკეთა, რაც ძვირად დაუჯდა ქვეყანას.

ამჟამად საქართველოს შიდა ბაზარი მარაგდება საზღვარგარეთის ქვეყნებიდან შემოტანილი ჩაის პროდუქციით. საქართველოს მოქალაქეები

იმულებული არიან თურქეთში გადავიდნენ და ჩაის პლანტაციებში გროშებზე იმუშაონ. არადა საქართველოში ჩაის მეურნეობასა და მრეწველობაში ათასობით ადამიანი იყო დასაქმებული.

ჩაის კულტურის გაშენება-განვითარება, ჩაის მრეწველობის შექმნა არაერთი თაობის შრომის შედეგია. ძალზე მნიშვნელოვანია ამ დარგის შექმნა-განვითარების პირველი თაობის დამსახურება. მათ შრომის შედეგად საქართველოში შეიქმნა ჩაის პლანტაციები, გადამამუშავებელი ფაბრიკები. მეჩაიეობის განვითარებით დაინტერესებულ ადამიანებს ცარიზმის მთავრობაც კი ეხმარებოდა. ასეთი დაინტერესება იმით იყო განპირობებული, რომ, ჩაის მწარმოებელ ქვეყნებთან ერთად, მასზე დიდი მოთხოვნილება არსებობდა ევროპასა და ამერიკას შტატებში. ჩაი შეი-ცავს ისეთ სამკურნალო ნივთიერებებს, როგორცაა ალკალოიდი, კოფეინი, ტანიინი და სხვა. XIX – XX საუკუნეების მიჯნაზე, ერთ ადამიანზე გათვლით, ჩაის მოხმარებით პირველი ადგილი ეკავა დიდ ბრიტანეთს, მეორე – ამერიკის შეერთებულ შტატებს, მესამე – რუსეთს, მეოთხე გერმანიას და ა. შ. (Людимищенко., 1919:42).

ჩაის ნაწარმი ამ ქვეყნებში ჩინეთიდან, ინდოეთიდან და ცეილონიდან შეჰქონდათ და მისი რეალიზაციით კომერსანტები დიდ ფულად შემოსავალს იღებდნენ. მაგალითად, 1902-1912 წლებში რუსეთში შეჰქონდათ 47,2 მლნ რუბლიდან 77,4 მლნ რუბლამდე ჩაის პროდუქცია (Овтреар, 1913:22). ჩაის პროდუქციის იმპორტისა და რეალიზაციისათვის 20 ფირმა მუშაობდა. მათგან აღსანიშნავია გუბკინასა და ვისოცკის ფირმები. 1904-1915 წლებში გუბკინა-კუხნეცოვის ჩაის სავაჭრო-სამრეწველო ამხანაგობის ფულადი შემოსავალი 2 415 ათასი რუბლიდან 3 348 ათას რუბლამდე აღწევდა, ვისოცკის ამხანაგობის – 482 ათასი რუბლიდან 2 511 ათას რუბლამდე (პცსსა, ფ. 32, ან. 1, ს. 365, ფურც. 91). ჩაის პროდუქციის ვაჭრობით მნიშვნელოვანი მოგება ჰქონდა კ. პოპოვს, რომელმაც აჭარაში მეჩაიეობის თავისი მეურნეობა მოაწყო.

მაღალი ფინანსური შემოსავლების გამო ცარიზმის მთავრობამ განიზრახა ჩაის პროდუქციის ვაჭრობის სახელმწიფო მონოპოლიზაცია მოეხდინა. ამისათვის პროექტიც შეადგინეს, რომელიც 1915 წელს გამოქვეყნდა (МЧТСПВРГМ, 1915) მაგრამ ჩაის სავაჭრო ფირმების წინააღმდეგობის გამო პროექტი ვეღარ განხორციელდა.

XIX საუკუნის 70-80-იან წლებში რუსეთში ჩამოყალიბდა შეხედულება მეჩაიეობის საკუთარი წარმოების განვითარების შესახებ. მეცნიერებმა ვოეკოვმა, ბუტლეროვმა, ზეიდლიცმა, ტიხომიროვმა, ზემლერმა, ნოლდენმა და სხვებმა თავიანთ შრომებში დაასკვნეს, რომ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, კერძოდ დასავლეთ საქართველოში შესაძლებელი იყო ჩაის კულტურის გაშენება. ამისათვის გამოდგებოდა აქაური ბუნებრივ-კლიმატური პირობები. მეჩაიეობის გაშენება-განვითარებისათვის მნიშვნელოვანი იყო ბოტანიკოსის ნ. ზეიდლიცის გამოსვლა პეტერბურგის

მებაღეობის საერთაშორისო კონგრესზე 1884 წელს. ნ. ზეიდლიცი ეროვნებით იყო გერმანელი, მუშაობდა კავკასის სტატისტიკის რედაქტორად, ცხოვრობდა ქ. თბილისში. ნ. ზეიდლიცის მოხსენებაში გაანალიზებულია მეცნიერების შრომები და მათ საფუძველზე მოცემულია დასკვნა, რომ საქართველოს შავი ზღვის სანაპირო ხელსაყრელია მეჩაიეობის განვითარებისათვის.

ნ. ზეიდლიცს პირველი გამოეხმაურა ა. სოლოვცოვი. იგი იყო რუსეთის არმიის გადამდგარი ინჟინერ-პოლკოვნიკი, ცხოვრობდა თბილისში და დაგროვილი ჰქონდა მნიშვნელოვანი კაპიტალი, რაც შესაძლებლობას აძლევდა კაპიტალისტური წარმოების შექმნისათვის. ჩაის სამრეწველო წარმოება საქართველოში თავდაპირველად აჭარიდან, კერძოდ, ქობულეთიდან დაიწყო. პირველი პლანტაცია ა. სოლოვცოვმა მოაწყო კონტრიშის საპოლიციო უბნის ჩაქვის ხეობაში 1884 წელს. ჩაის პლანტაციას 1893 წელს 2 დესეტინა, 1897 წელს – 55, ხოლო 1899 წელს – 66 დესეტინა ეკავა (თურმანიძე, 2004:141). 1895 წელს ააგო ჩაის პირველი საწარმო, რომელიც ორი ოთახისაგან შედგებოდა. ერთში მიმდინარეობდა ჩაის ფოთლის დაგროვება, მეორეში – გადამუშავება. ჩაის საწარმოს მანქანა-დანადგარები ინგლისიდან შემოიტანა და სპეციალისტებიც მოიწვია. მათ შორის იყო ბისეტა, რომელსაც ინდოეთის ჩაის ფაბრიკებში მუშაობის საკმაო გამოცდილება ჰქონდა. ა. სოლოვცოვის ჩაის საწარმო ფაბრიკად ვერ ჩაითვლება, რადგან მანქანა-დანადგარები მოძრაობაში მოდიოდა არა მექანიკური ძალის, არამედ ხელით გამოყენებით. იგი არც მანუფაქტურა იყო, რადგან შრომის დანაწილებას ადგილი არ ჰქონდა. თავისი არსით ა. სოლოვცოვის ჩაის საწარმო იყო მარტივი კაპიტალისტური კოოპერაცია.

ა. სოლოვცოვმა თავის მეურნეობაში წარმოებული ჩაის პოპულარიზაციისათვის მნიშვნელოვანი შრომა გასწია და არაერთი ჯილდო დაიმსახურა. ა. სოლოვცოვი 1897 წლის 31 დეკემბერს (მგ. სტილით) გარდაიცვალა. მისმა მემკვიდრეებმა განაგრძეს მეურნეობის მართვა. ჩაის მოსავალი და გადამუშავება ყოველწლიურად იზრდებოდა. თუ 1897 წელს დაამზადეს 5 ფუთი ჩაის მზა პროდუქცია, 1898 წელს გაორმაგდა, 1899 წელს დაამზადეს 250 ფუთი, 1900 წელს – 950, 1901 წელს – 1400, ხოლო 1902 წელს – 1700 ფუთი. ჯერ კიდევ 1895 წელს ა. სოლოვცოვმა ხელშეკრულება დადო ხარკოველ (უკრაინა) კომერსანტთან ჩაის პროდუქციის გასაღების შესახებ. სანაცვლოდ ველიტჩენკომ სოლოვცოვს სესხად მისცა 63 ათასი რუბლი, რომელსაც დაფარავდა ჩაის პროდუქციის მიწოდებით. ამასთან, სოლოვცოვმა ვალდებულება აიღო, რომ გაზრდიდა ჩაის ფართობსა და მოსავალს (პცსსა, ფ. 22, ან. 2. ს. 1810, ფურც. 6, 11). მაგრამ სოლოვცოვის მემკვიდრეებმა მეურნეობის მართვა ვერ შეძლეს და ბოლოს იგი ჩაქვის საუფლისწულო მამულმა შეისყიდა.

საქართველოში ჩაის პირველი ფაბრიკა 1898 წელს მოსკოველმა კომერსანტმა კონსტანტინე პოპოვმა ააშენა. იგი მსხვილი კომერსანტი იყო, რომელსაც ჩინეთიდან შემოჰქონდა ჩაის პროდუქცია ევროპაში, რუსეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში ასაღებდა. პოპოვის საკუთრებაში იყო ჩაის გადამწონი ფაბრიკები, მაღაზიები, საწყობები და სხვა. 1913 წელს პოპოვის ფირმის ძირითადი კაპიტალი 1,5 მლნ რუბლს, ხოლო წმინდა მოგება ნახევარ მლნ რუბლს შეადგენდა (პცსსა, ფ. 23, ან. 24, ს. 892, ფურც. 27-64; თურმანიძე., 2004:13). რუსეთში არსებული ჩაის ვაჭრობის ფირმებიდან, მხოლოდ პოპოვი დაინტერესდა ჩაის წარმოების საკუთარი მეურნეობის მოწყობით.

პოპოვმა საქართველოში ჩაის თავისი მეურნეობის მოწყობისათვის სათანადოდ შეისწავლა აღმოსავლეთის სუბტროპიკული ქვეყნების (ჩინეთი, ინდოეთი, ცვილონი, იაპონია, კუნძული იავა) ბუნებრივ-კლიმატური პირობები, წარმოების ფორმები და წესები. ამ მიზნით მან ამ ქვეყნებში 4 ექსპედიცია მოაწყო, რომელშიც მონაწილეობდნენ თვალსაჩინო მეცნიერები, პრაქტიკოსი სპეციალისტები. 1892 წელს მან ბათუმის ოკრუგის კინტრიშის საპოლიციო უბანში შეიძინა 300 დესეტინა მიწა და შეუდგა ჩაის მეურნეობის მშენებლობას, რომელიც 10 წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა. 300 დესეტინიდან ჩაის კულტურა გააშენა 140 დესეტინაზე (127 დესეტინა პლანტაცია, 13 დესეტინა სანერგე). ჩაის პლანტაციები მოაწყო სამ სოფელში: ჩაქვში სალიბაურსა და კაპრეშუმში. ჩაის მეურნეობის მშენებლობისათვის 1892-1902 წლებში დახარჯა 1 835 ათასი რუბლი. მათ შორის ფაბრიკის მშენებლობაზე – 70 ათასი რუბლი (პცსსა, ფ. 22, ან. 2, ს. 1810, ფურც. 148, 151, 152). პოპოვის ჩაის მეურნეობის მშენებლობას ჩინელი ლაო ჯინ ჯაო ხელმძღვანელობდა, რომელიც ჩინეთში ექსპედიციის დროს შეარჩიეს და წამოიყვანეს. ფაბრიკის ექსპლოატაციაში გადაცემამდე ჩაის ფოთოლს საოჯახო წესით ამუშავებდნენ. ფაბრიკამ პირველი პროდუქცია, 350 ფუთის ოდენობით, 1899 წელს დაამზადა. უკვე 1901 წელს დაამზადა 1800, ხოლო 1902 წელს – 2400 ფუთი (პცსსა, ფ. 22, ან. 2, ს. 1810, ფურც. 11).

ჩაის ფაბრიკა რკინა-ბეტონის შენობა იყო, რომელიც ორი სართულისაგან შედგებოდა, მანქანა-დანადგარები და სხვა მოწყობილობა ჩინეთიდან შემოიტანა, ხოლო მათი დამონტაჟება და სამუშაოდ გამართვა დიდი ბრიტანეთიდან მოწვეულმა სპეციალისტებმა გააკეთეს. თავდაპირველად ჩაის ფაბრიკა გათვლილი იყო 30 მომუშავეზე, პოპოვის მეურნეობა, მათ შორის ჩაის ფაბრიკა ელექტროენერჯის ბაზაზე მუშაობდა. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ პოპოვის ჩაის მეურნეობის ნაციონალიზაცია განხორციელდა. იგი სახელმწიფოს საკუთრება გახდა. ჩაის ფაბრიკა წარმატებით მუშაობდა საბჭოთა ხელისუფლების დროსაც, მაგრამ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ პოპოვის ჩაის მეურნეობა გაანადგურეს, ფაბრიკა დაანგრეს, მანქანა-დანადგარები კი

ჯართად გაყიდეს. ამჟამად, პოპოვის ჩაის ფაბრიკა, როგორც სხვა სამრეწველო საწარმოები, ისტორიის კუთვნილებაა.

საქართველოში რიგით მეორე ჩაის ფაბრიკა საუფლისწულო უწყებამ ააშენა. იგი ექსპლოატაციაში 1899 წელს გადაეცა და შეეძლო წლიურად გადაემუშაებინა 75 ათასი გირვანქა ჩაის ფოთოლი (გირვანქა უდრის 450 გრამს). ფაბრიკა რომანოვების საგვარეულოს საკუთრებას შეადგენდა. რუსეთის იმპერიაში რომანოვების საგვარეულოს საკუთრებაში ჰქონდა დიდძალი ქონება, მათ შორის მიწები ყმა-გლეხებით დასახლებული, საწარმოები. ამ ქონებას სპეციალური სამინისტრო მართავდა. კავკასიაში არსებობდა საუფლისწულო მამულების ინსპექტურა, რომელსაც XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ი. კლინგენი ხელმძღვანელობდა. მისი ხელმძღვანელობით კინტრიშის საპოლიციო უბნის ჩაქვის ხეობაში მოეწყო ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების შედარებით მსხვილი მეურნეობა. ი. კლინგენმა, სოლოვცოვისა და პოპოვის სამეწარმეო საქმია-ნობის გაცნობის შემდეგ, გულმოდგინედ შეისწავლა ჩაქვის ხეობა და პეტერბურგის საუფლისწულო მამულების მთავარ სამმართველოში მოხსენებითი ბარათი წარადგინა, წინადადებას იძლეოდა ჩაქვში მოეწყოთ ჩაისა და სუბტროპიკული კულტურების მეურნეობა.

ი. კლინგენის წინადადებას მხარი დაუჭირეს და დაიწყო მუშაობა. საუფლისწულო უწყებამ ჩაქვის ხეობის სოფლებში შეიძინა სახაზინო მიწები, ნაწილი იყიდა ბეჟანიძეებისაგან. მეურნეობის საერთო ფართობი 16 ათას დესეტინამდე აღწევდა. აქ გააშენეს ჩაის მცენარე და სხვა სუბტროპიკული კულტურები. ძირითადი იყო ჩაის კულტურა, რომლის ფართობი 1895 წელს 8 დესეტინას, 1898 წელს – 50, ხოლო 1899 წელს–70 დესეტინას შეადგენდა. ჩაქვის საუფლისწულო მამულის მშენებლობისათვის 1894-1898 წლებში დაიხარჯა 662 ათასი რუბლი. გარდა ამისა, ჩაის ფაბრიკის მშენებლობისათვის დაიხარჯა 40 ათასი რუბლი. ჩაის პირველი შემოსავალი მოიწიეს 1899 წელს 3950 გირვანქის ოდენობით. გადამუშავების შედეგად დაამზადეს 930 გირვანქა პროდუქცია. 1900 წელს დაამზადეს 5000 გირვანქა, ხოლო 1901 წელს – 24 ათასი გირვანქა (პცსსა, ფ. 515, ან. 91, ს. 164, ფურც. 150, 241, 301, 302; სცსსა, ფ. 13, ან. 12, ს. 576, ფურც. 5, 6; კლინგენი..., 1900:30, 36, 40-42).

ჩაის გაშენების არეალი ფართოვდებოდა. თუ 1899 წელს ჩაის კულტურა გაშენებული იყო აჭარის 6 სოფელში, 1915 წლისათვის სოფლების რაოდენობა 20-მდე გაიზარდა (თურმანიძე, 2004:76-77). 900-იანი წლებიდან მეჩაიეობა ვითარდება გურიასა და სამეგრელოში. გურიაში ჩაის პირველი პლანტაცია მემამულე მიხეილ ნაკაშიძემ მოაწყო ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზედოუბანში 2 დესეტინაზე. მომდევნო წლებში ჩაის კულტურის გაშენებას გურიისა და სამეგრელოს გლეხებიც შეუდგნენ. თუ 1909 წელს ჩაის პლანტაციები 5 მეურნეს ჰქონდა, 1915 წლისათვის გურიასა და სამეგრელოში

მეჩაიეობას 243 მეწარმე ეწეოდა. ცხადია, მნიშვნელოვნად გაიზარდა ჩაის ფართობი და მოსავალი. საქართველოში 1905-1910 წლებში ჩაის კულტურის ფართობი 387,5 დესეტინიდან 644,3 დესეტინამდე გაიზარდა. მოსავალი კი 638 985 გირვანქიდან 972 241 გირვანქამდე. ძირითადი მწარმოებელი აჭარა იყო. 1915 წლისათვის საქართველოში ჩაის კულტურის ფართობი 892,4 დესეტინას, ხოლო მოსავალი 1 597 852 გირვანქას შეადგენდა (თურმანიძე, 2004:75,81 სკ., 1923:40; სცსსა, ფ. 370, ან. 1, ს. 989, ფურც. 121).

ჩაის მოსავლის ზრდასთან ერთად ახალი ფაბრიკების მშენებლობა და არსებულის ტექნიკური განახლება მიმდინარეობდა. 1905 წელს გაიხსნა სინიციინისა და ნაკაშიძის ჩაის ფაბრიკები. 1907 წელს ექსპლოატაციაში შევიდა ვერდერევსკის, 1909 წელს – დიადიუმას, 1915 წელს – ზვერევის ფაბრიკები. ჩაის მეურნეობის აღმშენებლობითა და განვითარებით ცარიზმის ხელისუფლებაც დაინტერესებული იყო. იმპერიის მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონებათა სამინისტრომ 1913 წელს ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზვანაში ჩაის ახალი ფაბრიკა ააშენა. ამრიგად, საქართველოში 1915 წლისათვის ჩაის 8 ფაბრიკა არსებობდა. თავისი სიმძლავრით აღსანიშნავია ჩაქვის საუფლისწულო მამულის ჩაის ფაბრიკა.

შედარებით მძლავრი იყო საუფლისწულო უწყების ჩაქვის ჩაის ფაბრიკა, რომლის ტექნიკური განახლება არაერთხელ განხორციელდა. 1915 წელს ჩაქვის წყალზე ჰიდროელექტროსადგური ააგეს, რომელიც ფაბრიკას უზრუნველყოფდა ელექტროენერგიით. 1911 წლის ცნობით, ფაბრიკაში მუშაობდა 29-დან 81-მდე მუშა-მოსამსახურე, წლიურად საშუალოდ 50 მომუშავე. მუშების დიდი ნაწილი სეზონური და დღიური მუშები იყვნენ. საშტატო განრიგით უვადო მუშა-მოსამსახურე 8 კაცს ითვლიდა (ООПСПКОПАДЗК, 1912:218). ფაბრიკაში თავისი ნედლეულის გარდა გარეშე პლანტატორების ჩაის ფოთლის გადამუშავება ხდებოდა. პლანტატორებისაგან ჩაის ფოთოლს ყიდულობდა 13 კაპიკად, ხოლო მათთვის გადამუშავებასა და შეფუთვაში ახდე-ვინებდა 28 კაპიკს (თურმანიძე, 2004:119).

თავისი სიმძლავრით აღსანიშნავია რუსეთის იმპერიის მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონებათა სამინისტროს ჩაის ფაბრიკა, რომელიც ოზურგეთის მაზრის სოფელ ზვანაში მდებარეობდა. ფაბრიკა მომსახურეობას უწევდა გურიისა და სამეგრელოს გლეხებს, რომლებსაც ჩაის წვრილი პლანტაციები ჰქონდათ. 1916 წლის ცნობით, ზვანას ჩაის ფაბრიკაში 50 მუშამოსამსახურე ითვლებოდა (გაზ. „თანამედროვე აზრი“, 1916, 4 თებერვალი). პოპოვის ფაბრიკა თავისი სიმძლავრით მესამე ადგილზე გამოდიოდა. საშტატო განრიგით 9 უვადო მუშა-მოსამსახურე მუშაობდა. ჩაის ფოთლის გადამუშავების დროს ფაბრიკაში სამუშაოდ იწვევდნენ სეზონურ მუშებს. ნაკაშიძემ ჩაის ფოთლის გადამუშავება 1906 წლიდან დაიწყო და მოსავლის ზრდასთან ერთად, პროდუქციის გამოშვებაც

იზრდებოდა. სინიციინისა და დიადიუმას ჩაის ფაბრიკები შედარებით ნაკლები სიმძლავრის იყო. თითოეულ მათგანში სამტატო განრიგით ხუთ-ხუთი მუშა-მოსამსახურე აღირიცხა (სცსსა, ფ. 370, ან. 1, სს. 926, 958, 989). საქართველოში 1905 წლიდან მოყოლებული მინიმუმამდე შემცირდა საოჯახო წესით ჩაის ფოთლის გადამუშავება. ამ მიმართულებით ძირითადი დატვირთვა ფაბრიკებზე მოდიოდა. 1906-1915 წლებში საქართველოში ჩაის ფაბრიკებმა დაამზადეს შემდეგი ოდენობის ჩაის პროდუქცია (გირვანქობით, აცსსა, ფ. 370, ან. 1, ს. 926; თურმანიძე..., 2004:79, 82).

წლები	აჭარა	გურია და სამეგრელო	სულ ჯამი
1905	156 346	–	156 346
1906	113 251	872	114 123
1910	239 432	2 480	241 797
1915	389 432	6 896	396 328

გასაბჭოებამდე საქართველოში ჩაის პროდუქციის ძირითადი მწარმოებელი იყო აჭარა. აჭარაში მუშაობდა ჩაის 6 ფაბრიკა. ჩაის ფოთლის გადამუშავება ძირითადად საუფლისწულო უწყების ჩაქვის ფაბრიკაში მიმდინარეობდა. 1915 წელს ამ ფაბრიკამ დაამზადა 321 ათასი გირვანქა ჩაის პროდუქცია – საერთო რაოდენობის 82%. პირველ მსოფლიო ომამდე საქართველოში ხუთი ხარისხის ჩაის პროდუქცია მზადდებოდა: უმაღლესი, პირველი, მეორე, მესამე, მეოთხე და ე.წ. „ნამცეცი ჩაი“. ეს უკანასკნელი განკუთვნილი იყო არმიისათვის (KK, 1916:360).

პირველი მსოფლიო ომის წლებში ჩაის პროდუქციის ხარისხი გაუარესდა. ჩაის პროდუქცია დაიჯავშნა არმიისათვის. ამიტომ მთავარი ამოცანა იყო არა ხარისხი, არამედ რაოდენობა. თუმცა ომის წლებში შესამჩნევად დაქვეითდა ჩაის მოსავალი და, ცხადია, პროდუქციის წარმოებაც, საქართველოს გასაბჭოების შემდეგ ჩაის ფაბრიკების ნაციონალიზაცია განხორციელდა. სახელმწიფოს საკუთრება გახდა საუფლისწულო უწყების, პოპოვის, ნაკაშიძის, ზვანას სახაზინო ფაბრიკები. სინიციინის, დიადიუმას, ვერდებევსკის, ზვერევის ჩაის ფაბრიკები, როგორც წერილი საწარმოები, დაანგრის. საბჭოთა ხელისუფლებამ მეჩაიეობის განვითარებისათვის განსაკუთრებული ყურადღება გამოიჩინა: კიდევ უფრო დიდი მასშტაბით დაიწყო ჩაის მეურნეობებისა და ჩაის ფაბრიკების მშენებლობა.

ამრიგად, საქართველოში ჩაის კულტურის გაშენება-განვითარება, ჩაის ფაბრიკების მშენებლობა დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო. შეიქმნა

ეკონომიკის ახალი დარგი, შემენილია საყურადღებო გამოცდილება. მართალია, მეჩაიობას უცხოელები ეწეოდნენ, მათ დაიტაცეს ქართული მიწები, მუშათა შრომის პირობები ჯოჯოხეთური იყო, მაგრამ მათი შრომა დადებით შეფასებას იმსახურებს. ამასთან, ისიც უნდა ითქვას, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ (ჩაის მეურნეობის განადგურება დანაშაულად უნდა ჩაითვალოს) პროკომუნისტური, ძალადობით მოსული ხელისუფლების მიერ, ჩაის მეურნეობის გეგმაზომიერი განადგურება, დანაშაულად უნდა ჩაითვალოს.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

სცსსა – საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფონდი (ფ.), 370, ანაწერი (ან.) 1, საქმეები (სს.) 926, 958, 989; ფ. 13, ან. ან. 12, ს. 576.

პცსსა-პეტერბურგის ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 32, ან. 1, ს. 365; ფ. 22, ან. 2. ს. 1810; ფ. 23, ან. 24, ს. 892; ფ. 515, ან. 91, ს. 164.

სკ – სტატისტიკური კრებული 1909-1921. საქართველოს სტატისტიკის ცენტრალური სამმართველო. ტფილისი, 1923.

თურმანიძე – ოთარ თურმანიძე, სოფლის მეურნეობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში (1878-1920 წწ.), გამომცემლობა „ალიონი“. ბათუმი, 2004.

გაზ. თ. აზ. – გაზეთი თანამედროვე აზრი, 1916, 4 თებერვალი.

НХА – Народное хозяйство Аджарской АССР, статистический сборник, издательство «Сабчота Аджара». Батуми, 1987.

НХГ – Народное хозяйство Грузинской ССР, статистический ежедневник. издательство «Сабчота сакартвело». Тбилиси, 1987.

КК – Кавказский календарь на 1917 год. Тбилиси, 1916.

НХ СССР – Народного хозяйство СССР за 70 лет, статистический ежегодник. Издательство «Финансы и статистика». Москва, 1987.

Овтреаг – Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1912 год, часть I. С.-Петербург, 1913.

Мчтспврчм – материалы по чайной торговле в связи с проектом ведения России чайной монополии. Петербург, 1915.

оопспкопадзк – Обзор отраслей промышленности служащих предметов косвенного обложения и положение акцизного деле в Закавказской крае за 1911 год. Тифлис, 1912.

Клинген – И. Клинген, Краткое описание удельного Кавказского подтропической хозяйства в связи результатами удельной экспедиции на дольной Востоке. С.-Петербург, 1900.

Любименко - Любименко В. Н. , Чай и его культура в России. Петербург, 1919.